DE SCHATKAMER

Regionaal Historisch Tijdschrift

Midden-Holland

STICHTING VRIENDEN VAN ARCHIEF EN LIBRIJE

Jaargang 25 (2011), aflevering 2 (augustus 2011)

STICHTING VRIENDEN VAN ARCHIEF EN LIBRIJE

DE SCHATKAMER

ISSN 0920-9530

Regionaal-historisch tijdschrift voor het werkgebied van het Streekarchief Midden-Holland: Bergambacht, Gouda, Krimpen aan den IJssel, Nederlek, Ouderkerk, Schoonhoven, Vlist, Waddinxveen en Zuidplas

"De Schatkamer" is een uitgave van de Stichting "Vrienden van Archief en Librije", gevestigd te Gouda.
Een jaargang loopt van 1 januari tot en met 31 december en verschijnt in tenminste drie afleveringen.
Vormgeving: Mieke den Boer-Snoei

- *Stichtingsbestuur: A.M. den Boer (vz), mw D. van Wordragen (secr., e-mail: thea.vanwordragen@creativum.nl), mw H.A. van Dolder-de Wit, mw J. Hoogendoorn en mw M. Visser*

- *Redactie "De Schatkamer": drs J.W.E. Klein (vz), A.M. den Boer, mw H.A. van Dolder-de Wit en mw drs B. de Wit*

Redactie-adres: De Schatkamer, Stichting "Vrienden van Archief en Librije", p/a Groeneweg 30, 2801 ZC Gouda. Bijdragen, correspondentie en boeken ter bespreking te richten aan bovenstaand adres. Kopij bij voorkeur digitaal aanleveren, in platte tekst.
E-mailadres Streekarchief: *middenholland@groenehartarchieven.nl*
Internet: *www.groenehartarchieven.nl*
Abonnementsprijzen: donateurs van de Stichting "Vrienden van Archief en Librije" ontvangen "De Schatkamer" vanwege hun donateurschap. De abonnementsprijs voor niet-donateurs bedraagt €15 **inclusief** portokosten per jaargang. Gironummer Stichting: 3516300.
Losse nummers €3,- exclusief portokosten, met uitzondering van bijzondere afleveringen, waarvoor een afzonderlijke losse nummer-prijs kan worden vastgesteld. Abonnementen kunnen bij elk nummer ingaan, maar gelden zonder nadere opgaaf altijd voor de gehele lopende jaargang. Annuleringen dienen minstens een maand voor het einde van de jaargang te worden opgegeven.

Auteursrechten voorbehouden. Overnemen van artikelen of gedeelte(n) van artikelen mag alleen geschieden met schriftelijke toestemming van de redactie en de auteur(s). Overname uit de rubriek "Aankondigingen & mededelingen" is, mits met bronvermelding, toegestaan.

Foto omslag: Het zegel van Jacoba van Beieren aan de schutters-oorkonde (zie pag. 64)

Een (zelf?)portret van Ignatius Walvis

Jan Willem Klein

Ongeveer dertig jaar geleden besloot het kerkbestuur van de Oud-katholieke parochie Sint Johannes de Doper te Gouda het kerkarchief en de kerkbibliotheek over te dragen aan - toen - het gemeentearchief, thans het Streekarchief Midden-Holland. Het archief en de bibliotheek zijn van grote historische waarde. Om allerlei redenen waren er echter diverse archiefstukken in de pastorie achtergebleven.
De bewaaromstandigheden in de pastorie waren niet optimaal. Bovendien is de pastorie enige tijd geleden leeg komen te staan. De indertijd achtergebleven boeken en registers hebben in de loop der jaren danig te lijden gehad van vocht. Alles overwegende heeft het kerkbestuur besloten om ook de laatste restanten van het archief over te dragen aan het Streekarchief Midden-Holland.
De interessantste stukken die hierbij binnengekomen zijn, zijn een paar handschriften van pastoor Ignatius Walvis, waarin hij de plaatselijke en regionale kerkgeschiedenis beschreven heeft. Walvis is vooral bekend door de stadsgeschiedenis van Gouda die hij geschreven heeft en die uitgegeven is onder de titel *Beschryving der stad Gouda, bevattende een verhaal van stads grondlegginge, waterstroomen, vryheeren ....*, 2 dln in een band, Gouda en Leiden, Endenburg en Vermeij, 1713-1714. Het oorspronkelijke handschrift hiervan is verloren gegaan. Maar hij heeft ook andere werken geschreven. En die zijn in zijn tijd niet uitgegeven. Het zijn werken die de kerkgeschiedenis van Gouda en de regio beschrijven. Het betreft de handschriften van de *Goudsche en andere daartoe dienende katolijke kerk-zaaken* uit 1709 (*inv.nr. 471*)[1] en het *Vervolg der Goudsche kerk-zaaken* uit 1705-1713 (*inv.nr. 472*). Ten slotte is ook meegekomen het handschrift van *'t Goudsche Aarts priesterdom*, dat Walvis in 1712 voltooide (*inv.nr. 473*). Van deze manuscripten had het streekarchief al wel microfiches.[2]

Van deze, in 2008 overgedragen handschriften is vooral het eerstgenoemde interessant. Het bevat een zeer uitgebreide beschrijving van de - katholieke - Goudse kerkgeschiedenis vanaf 1525, het jaar waarin *"Luthers Leere Holland insluipt"*.
Opmerkelijk is, dat in het eerste gedeelte van dit handschrift ook portretten toegevoegd zijn. De meeste zijn gravures van katholieke geestelijken die een belangrijke rol hebben gespeeld bij (de aanloop van) het uiteengaan van de Oud-katholieke en de Rooms-katholieke kerk, de zogenoemde "Jansenistische kerkscheuring", die zich juist in de tijd van Walvis afspeelde en uitmondde in het "Utrechts schisma" van 1723.

---

[1] De inventarisnummers verwijzen naar het Archief van de oud-katholieke parochie van de H. Johannes de Doper (St. Jan Baptist) te Gouda, berustend op het Streekarchief Midden-Holland (archiefcode 92).

[2] Van *'t Goudsche Aarts priesterdom* is in 1999 een moderne uitgave verschenen, bezorgd en ingeleid door J.J. Hallebeek en M.F.G. Parmentier. Een uitgave van de *Goudsche en andere daartoe dienende katolijke kerk-zaaken* is in voorbereiding. Een handschrift met vooral de protestantse geschiedenis van Gouda is, eveneens in 1999, bij Eburon in Delft uitgegeven door P.H.A.M. Abels onder de titel *Goudsche onkatolijke kerkzaken*. Dat manuscript behoorde tot de stukken die al vroeger aan het streekarchief waren overgedragen (*inv.nr. 1*).

Het handschrift bevat niet alleen gravures, maar ook een paar gewassen pentekeningen. Deze gewassen pentekeningen stellen *Goudse* geestelijken voor. Ze zijn gekopieerd naar enkele grote zestiende-eeuwse olieverfportretten, die nu nog steeds in de Goudse Oud-katholieke pastorie hangen.

Pastoor Geno Simonsz.
(foto H. Hooijmeier)

Pastoor Jan Cornelisz. Pieck
(foto H. Hooijmeier)

Het betreft de portretten van Geno Simonsz. (pastoor te Gouda van 1560-1565) en Jan Cornelisz. Pieck (pastoor van 1568-1612). Aangezien de vermelde gewassen pentekeningen in dit door Ignatius Walvis geschreven en samengestelde boek zitten, is het vermoeden gerechtvaardigd dat deze tekeningen door Ignatius zelf gemaakt zijn. Hij was namelijk de zoon van een Antwerpse kunstschilder, Johannes Baptista Walvis, die later naar Utrecht verhuisde. Er zijn nog een aantal altaarstukken van hem bekend.[3] Het is daarom geen gekke gedachte dat Ignatius zelf ook aardig kon tekenen en dat hij de portretten speciaal voor het manuscript nagetekend heeft.

Van een derde gewassen pentekening in het handschrift is echter geen geschilderde pendant bewaard gebleven. Dat is het bekende portret van Ignatius Walvis op 36-jarige leeftijd. Het is gedateerd 1690. Als mijn veronderstelling juist is, dat Walvis de portretten kon (na)tekenen, zou het in dit geval dus kunnen gaan om een zelfportret van hem.

[3] G. Brinkhuis, 'Johannes Baptista Walvis, een Utrechtsch kunstschilder', in: *Jaarboekje van Oud-Utrecht* 1937, p. 69-75

Dat er nú geen *geschilderd* portret van Ignatius Walvis is, betekent niet, dat er nooit een geweest is. Er zijn namelijk aanwijzingen dat er wel degelijk een olieverf-portret van Walvis bestaan heeft. In het *Register van fundaties en obligaties ...* (*inv.nr. 25*), dat door Walvis zelf is aangelegd en bijgehouden, staat op fol. 61r, bij het jaartal 1691, een (doorgehaalde) post die letterlijk luidt:

> 'S. Augustijn; de graflegging Christi; *mijn conterfeytsel* [mijn cursief, JWK]; de bisschop Neercassel zaliger; verscheyde lijsten om de stukkjens van Crabeth; bedraegd te zamen over de honderd guldens.'[4]

Deze post gaat onmiskenbaar over diverse schilderijen, waaronder een schilderij van de Heilige Augustinus, een Graflegging van Christus, een portret van de bisschop van Neercassel, en dus ook een portret van Walvis ('mijn conterfeytsel'). Dit zou *kunnen* betekenen dat er ooit eveneens een olieverfschilderij van Walvis bestaan moet hebben, maar dat dat verloren gegaan is. Wanneer dit het geval geweest zou zijn, dan is het waarschijnlijk dat Walvis ook zijn olieverfportret nagetekend heeft; waarschijnlijker dan dat hij een direct zelfportret getekend zou hebben. Het onderschrift van de tekening is ontegenzeglijk door Ignatius Walvis geschreven. Hij heeft de tekening dus met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid zelf gemaakt.

Maar nu hebben we een probleem. In het *Register van fundaties en obligaties* wordt het schilderij bij het jaartal 1691 genoemd, maar de tekening draagt het jaartal 1690. Het lijkt vreemd, dat het schilderij van later datum is dan de natekening ervan. Maar dat is maar schijn. De post in het fundatieboek betreft de *betaling* van het schilderij. In ieder geval geeft het schilderij Walvis weer toen hij 36 jaar was, en dat was in het jaar 1690. Het schilderij was waarschijnlijk al in dat jaar gereed, toen het een jaar later betaald werd. Direct toen het schilderij af was - in 1690 - heeft Walvis zijn portret nagetekend. In dat geval hebben we dus in feite te maken met een 'indirect' zelfportret, een door de geportretteerde nagetekend portret.

Oud-katholieke kerk aan de Hoge Gouwe

[4] Zie ook Xander van Eck, *Kunst, twist en devotie: Goudse katholieke schuilkerken 1572*-1795. Delft z.j. [1974], p. 201.

"Om rechte liefde ende gonste"

Een gift van Jacoba van Beieren voor de schutterij van Gouda, 30 mei 1428[1]

C. Wassenaar

Inleiding

In de late Middeleeuwen waren Gouda en omstreken enkele jaren de verblijfplaats van Jacoba van Beieren. Zij voerde vanuit dit gebied strijd tegen Filips de Goede, de hertog van Bourgondië. In het streekarchief te Gouda worden enkele oorkondes uit die tijd bewaard. Deze stukken vertellen ons iets over de toenmalige verhouding tussen de stad Gouda en de landsvrouwe.

Portret (detail) van Jacoba van Beieren. Het paneel is een zestiende-eeuwse kopie van een verloren origineel van een Noord-Nederlandse schilder uit circa 1435 (Rijksmuseum Amsterdam). Deze digitale versie is gekopieerd uit het artikel van Gerard Nijsten (zie literatuuropgave op pag. 69).

Het leven van Jacoba van Beieren is met de term 'veelbewogen' slechts in beginsel gekwalificeerd. Vier huwelijken, jarenlange burgeroorlog, intriges om haar haar rechtmatige erfenis afhandig te maken, en ten slotte op zesendertigjarige leeftijd een overlijden aan tuberculose: het is genoeg voor een filmscript. Daarbij is Jacoba vaak afgeschilderd als een slachtoffer, iemand die het allemaal maar overkwam.

---

[1] Artikel geschreven op basis van een werkstuk voor het college Onderzoekstechnieken, deel van de studie Middeleeuwse Geschiedenis aan de Universiteit Leiden in augustus 2007. De docent was dr. Antheun Janse, die momenteel werkt aan een biografie van Jacoba van Beieren.
Kees Wassenaar (1962) is deeltijdstudent. In het dagelijks leven werkt hij als leidinggevende in de informatievoorziening (IV) bij de overheid.

Dat is niet zo vreemd, want als meisje van zestien werd ze al geconfronteerd met de grote politiek. Er waren er te veel die te weinig begrip hadden voor haar recht om haar vader op te volgen als gravin van Holland, Zeeland en Henegouwen. Haar oom, Jan van Beieren, was een van haar grote tegenstanders. De negentiende-eeuwse letterkundige Conrad Busken Huet vertelde zijn lezers wat Dirk Potter, secretaris aan het grafelijk hof, zoal meemaakte: *"Na graaf Willems dood zag hij hertog Jan van Beieren, gevreesd demper van een Luiks oproer in water en bloed (de mannen op het schavot, de vrouwen in de Maas), Jacoba's rechten schandelijk vertreden, samenspannen met Filips van Bourgondië tegen het kind zijns broeders, geheel Noord-Nederland in vuur en vlam zetten, en schande brengen over de bisschoppelijke waardigheid zijner jeugd."*[2]
Naast Jan van Beieren, die met reden Jan zonder Genade werd genoemd, zal in het vervolg nog een aantal personen, 'goeden' en 'kwaden', de revue passeren. Wat echter hier centraal staat is geen persoon, maar een episode uit het leven van Jacoba van Beieren, en een voorrecht dat zij toen verleend heeft "om rechte liefde ende gonste". Het gaat hier om de kleine drie jaren, van eind 1425 tot juli 1428, die Jacoba doorbracht in het gebied tussen Gouda, Schoonhoven en Oudewater. Tegen het einde van die periode heeft ze onder andere de voetboogschutters[3] van de stad Gouda bedankt voor bewezen diensten, blijkbaar met genoegen. De oorkonde waarin dit is opgetekend, is het hart van dit werkstuk.

De schuttersoorkonde met zegel (foto SAMH)

[2] Cd. Busken Huet, *Het land van Rembrand. Studiën over de Noordnederlandsche beschaving in de zeventiende eeuw* (Haarlem 1941, 6e druk), 108-109
[3] Een voetboog was een kruisboog met een beugel aan het uiteinde; bij het spannen van de boog plaatste de schutter een voet in die beugel.

Voor zover bekend is deze oorkonde nog niet eerder uitgegeven. Toch zit er een interessante geschiedenis aan vast, niet alleen die van Jacoba, maar ook die van een aantal voorrechten van Gouda in de vijftiende en zelfs zestiende eeuw. Wat is er met de door Jacoba van Beieren verleende voorrechten gebeurd, en wat was het belang van die voorrechten? Ging het om een geste van een gravin wier zaak verloren was, of was het misschien toch meer dan dat?

Jacoba van Beieren, heldin of speelbal?

De zesendertig levensjaren van Jacoba van Beieren zijn moeilijk in een paar pagina's te vangen, maar we zullen een poging wagen, vooral omdat we willen weten in hoeverre ze zelf haar lot kon bepalen. Was de gulle geefster van voorrechten ooit eigen baas?
Als enig kind van graaf Willem VI moest zij op zestienjarige leeftijd in 1417 haar vader opvolgen. Haar eerste echtgenoot, Jan van Touraine, was toen net overleden, en Willem VI zag aankomen dat Jacoba als ongehuwde vrouw weinig steun zou kunnen krijgen of afdwingen. Hij sprak op zijn sterfbed de wens uit dat zij haar neef, hertog Jan IV van Brabant, zou huwen.[4] Jacoba's oom, Jan van Beieren, ooit de bondgenoot van haar vader, had weinig boodschap aan Willems ideeën en wierp zich ongevraagd als haar voogd op. Een huwelijk met Jan IV zou dat voogdijschap voorkomen, al was hij pas veertien, twee jaar jonger dan Jacoba dus.
H.P.H. Jansen is van mening dat de jeugd van de echtelieden een factor van betekenis is geweest. Op hen beiden, eerder afzonderlijk dan tezamen, zullen diverse personen invloed hebben willen uitoefenen. De voorkeur van de onderdanen en het grote schaakspel van de Bourgondische politiek waren belangrijker dan de eigen mening van de twee hoofdrolspelers.[5]
Jan van Beieren legde zich niet zomaar bij de situatie neer en bleef aanspraak maken op de besturing van Jacoba's bezittingen. Er ontstond ook een partijstrijd tussen Hoeken en Kabeljauwen, zoals al eerder was gebeurd; Willem VI had zich juist veel moeite getroost die te beëindigen.[6] In eerste instantie leken Jan IV en Jacoba in de ontstane burgeroorlog op energieke wijze samen te werken aan een versteviging van Jacoba's positie. Er waren wat schermutselingen, IJsselstein en Gorinchem werden genomen en Dordrecht belegerd, al werd dat laatste een fiasco. Bij die gelegenheid leken Jan IV en zijn Brabanders zich niet met hart en ziel in te zetten voor de zaak van Jacoba.[7]
Filips van Bourgondië, later bijgenaamd 'de Goede', wilde wel bemiddelen om de partijen tot elkaar te brengen. Maar de uitkomst van de Zoen van Woudrichem (februari 1419) was een tegenvaller voor Jacoba en de Hoeken, omdat Jan van Beieren meer kreeg dan hem redelijkerwijs toekwam.

---

[4] H.P.H. Jansen, *Jacoba van Beieren* (Den Haag 1967), 25
[5] Jansen, *Jacoba*, 26
[6] Voor een beknopte behandeling van de Hoekse en Kabeljauwse twisten: zie H.P.H. Jansen, *Hoekse en Kabeljauwse twisten* (Bussum 1966); uitgebreider, maar meer gericht op de latere periode, is M.J. van Gent, *'Pertijelike saken'. Hoeken en Kabeljauwen in het Bourgondisch-Oostenrijkse tijdperk* (Den Haag 1994).
[7] Van Gent, *Pertijelike saken*, 440-441; Jansen, *Jacoba*, 28, 33, 36-37

Jan van Brabant toonde zich daarna ook niet meer Jacoba's steun en toeverlaat: hij was samen met haar oom regent over Holland en Zeeland, en later verpachtte Jan IV deze graafschappen zelfs voor de duur van twaalf jaar aan Jan van Beieren.

Dat gebeurde na de breuk tussen Jan IV en Jacoba in de loop van 1420. Bekend is het verhaal dat tijdens het feestmaal van Pasen 1420 de hofdames van Jacoba niets voorgezet kregen. Jan IV had haar gevolg namelijk willen vervangen door Brabantse edelvrouwen, maar Jacoba hield de haren toch bij zich, en werd daarvoor 'gestraft'. Hier zien we een jongen van zestien of zeventien, twee jaar jonger dan zijn vrouw, die de neiging lijkt te hebben om zich te laten gelden als hoofd en heer. De grove behandeling van Jacoba's hofdames is dan pesterij van een puber, die waarschijnlijk de gevolgen van zijn daden niet overziet. Maar die gevolgen waren er wel: Jacoba vertrok naar Henegouwen en zou haar man niet meer zien.[8]

In Henegouwen kon Jacoba evenwel weinig doen om Holland en Zeeland terug te winnen. In februari 1421 verklaarde ze zelf haar huwelijk ongeldig en vertrok een paar weken later naar Engeland. Ze hoopte daar steun te krijgen voor een herovering van haar bezit, en legde het daarom aan met Humphrey van Gloucester, de broer van koning Hendrik V. Het Engelse bondgenootschap met Bourgondië was echter belangrijk voor Hendrik V, zodat een huwelijk er voorlopig niet in zat. Toen Hendrik in de zomer van 1422 plotseling overleed, was de weg vrij.
Het huwelijk werd eind 1422 gesloten, maar de door Jacoba gewenste militaire expeditie was minder vlot geregeld. Bijna twee jaar later, in de herfst van 1424, stak zij met Humphrey en een leger over naar Calais, om vervolgens op te trekken naar Henegouwen. Er waren wat plunderingen en schermutselingen, maar de tegenstand van Bourgondië en Brabant was sterk, zodat een wapenstilstand gesloten moest worden. Humphrey ging in april 1425 weer terug naar Engeland, gedwongen door zijn broer, de hertog van Bedford, al of niet met het excuus dat hij meer hulp zou gaan halen.[9]
Jacoba bleef achter in Bergen (Henegouwen), maar in mei begonnen de Brabanders en Bourgondiërs die stad te belegeren. Jacoba moest zich in juli overgeven aan Filips van Bourgondië en werd naar Gent gebracht en gevangen gezet. De strijd leek voorbij: Jacoba had verloren, Filips was de grote winnaar.

In deze periode was Jacoba steeds afhankelijk geweest van haar omgeving voor de verwezenlijking van haar plannen. En die omgeving, met mensen als Jan IV, Hendrik V en Humphrey, stelde - uiteraard - het eigen belang voorop. Ze moest veel geduld oefenen voordat er dan eindelijk gevochten werd, en uiteindelijk leverde ook dat niets op. Sterker, ze werd een gevangene. Eerst kon ze nog de hoge heren vragen om hun medewerking (meer dan vragen zat er niet in), nu kon ze niets meer.

---

[8] Jansen, *Jacoba*, 43-44
[9] Van Gent, *'Pertijelijke saken'*, 442; Jansen, *Jacoba*, 66

Alhoewel: niemand verwachtte het, maar Jacoba ontsnapte! Op 2 september 1425 verschaften twee Hoekse ridders haar mannenkleren en een paard, en hielpen haar te ontkomen.[10] Zoals een kroniek meldt: *"Ende clede hoir mit manscleder die ongesien waren, ende quam van dien avont also onbekent van daer ende buten Gendt, dair twee lude helden te peerde ende een ledich peert bi hem hadden, ende dair sat si op dat ledige pairt mansgelike ende reet mit dien tween haestelike voirt al den nacht."*[11]
Dat was een onverwachte tegenslag voor Filips. Jacoba ontkwam naar Holland en ging via Woudrichem en Vianen naar Schoonhoven.[12] *"Ende doe die edel vorstinne dair quam, waren hoir vriende utermaten van hoirre tegenwoirdicheit ende hoirre coomsten verblijt."* Het moet haar goed gedaan hebben, zeker toen ook andere steden haar inhaalden. *"Ende vandaer toech si in der stede van Oudewater, dair sij van horen vrienden doe eerlic ende guetlic ontfangen wert als hoir lantsvrouwe ende gehult van der gemeenre stede."* Ten slotte ging ze naar Gouda, waar men zelfs een kasteel voor haar beschikbaar stelde. *"Ende die deden hoir grote reverentie ende eer ende wairdicheit als wail behoirlic was, ende hulden hoir gemeenlic als hoir rechte geboren lantsvrouwe ende brochten Se opten huyse ter Goude tot horen wille als dat gebuerde."*[13] Op het 'huis', het kasteel, van Gouda zou ze nog vaker verblijven. Het zou zelfs genoemd worden in officiële stukken als *"onsen slote ter Goude"*, zoals we nog zullen zien.
Zo begon in het najaar van 1425 een nieuwe fase in de strijd om de opvolging van Willem VI. Jacoba verbleef in Holland, maar zonder echtgenoot: Humphrey was nog steeds in Engeland. Hij zond wel meteen brieven waarin hij haar zijn hulp beloofde.[14] Jacoba's tegenstander in Holland was niet meer Jan van Beieren, want die was begin januari 1425 overleden. Ze had nu te maken met Filips van Bourgondië, die inmiddels als erfgenaam van Jan van Beieren in Holland een stevige positie verworven had. Hij ging voor de zekerheid nog in september naar Holland en liet zich in verschillende steden huldigen als *"ruwaard en oir"* (gevolmachtigd bestuurder en erfgenaam) van Holland, Zeeland en Friesland.[15]

Nu leek Jacoba dan eindelijk eigen baas te zijn, al gold haar gezag in een beperkt gebied. Toch moeten we beseffen dat er, als we de stukken anders lezen, geen bevrijding maar een ontvoering had plaatsgevonden. Het was immers (wederom) geen initiatief van Jacoba geweest, maar het werd allemaal door anderen bekokstoofd. Dat zou dus net zo goed kunnen betekenen dat er edelen waren die Jacoba nodig hadden voor hun eigen doeleinden, en als boegbeeld van de Hoekse partij. Het is eigenlijk niet meer vast te stellen wat er aan de hand was, maar we moeten beide mogelijkheden openhouden.

---

[10] Jansen, *Twisten*, 70; Van Gent, *'Pertijelike saken'*, 442
[11] *Beke-vervolg* = H.Bruch (ed.), Johannes de Beke, *Croniken van den Stichte van Utrecht ende van Hollant*, RGP grote serie 180 (Den Haag 1982), 379
[12] Jansen, *Jacoba*, 74
[13] *Beke-vervolg*, 380
[14] Jansen, *Jacoba*, 80
[15] Van Gent, *'Pertijelike saken'*, 441; Jansen, *Twisten*, 71

Jacoba in Gouda

De periode in de 'vrijstaat' Gouda-Schoonhoven-Oudewater lijkt de enige te zijn geweest waarin Jacoba haar lot in eigen hand had. Daarvandaan werd de strijd tegen Filips de Goede en de Kabeljauwen voortgezet. Er was geen echtgenoot bij haar die haar (of de Hoekse zaak, wie daar dan ook verder achter zat) voor de voeten liep of tegenwerkte. Humphrey deed zelfs nog een poging om te helpen en dat viel lang niet tegen. Helaas mislukte deze - we komen er nog op terug - en Jacoba stond weer alleen. Maar ze leek de baas te zijn, in ieder geval van buitenaf gezien, al stonden haar bezit, haar militaire macht en haar politieke positie natuurlijk niet in verhouding met die van Filips de Goede.
De Hoeken gingen niettemin meteen de strijd aan. Op 21 oktober 1425 vond er een veldslag plaats bij de Gouwersluis bij Alphen, die werd gewonnen door de Hoeken. Die avond klonken de lofzangen in de kerk van Gouda.[16] De Kabeljauwse steden Leiden, Haarlem en Amsterdam hadden bij die gelegenheid troepen verschaft, en ondanks het verlies werden ze vriendelijk bedankt door Filips.[17] Het was deze keer dan wel niet gelukt, en dat was jammer, maar niet meer dan dat. Een volgende keer beter!
Filips deed bij een volgende gelegenheid inderdaad betere zaken. Omstreeks de jaarwisseling had Humphrey een leger naar Zeeland gestuurd om Jacoba te helpen; zelf bleef hij maar thuis.... Het bleek niet mogelijk om bij Zierikzee te landen en naar Gouda op te trekken. Uiteindelijk werd op 13 januari 1426 bij Brouwershaven slag geleverd tegen Filips en zijn Bourgondisch-Kabeljauwse troepen. De Engelsen, versterkt met wat Hoekse ridders, leden een verpletterende nederlaag. Filips had Zeeland daarna stevig in handen.[18]
In het voorjaar van 1426 kwamen de boeren van Kennemerland in opstand tegen Filips en het Kabeljauwse bewind. Jacoba zag in hen mogelijke bondgenoten en stuurde een handvest "*...waarin alles stond wat zij maar op enigerlei wijze konden wensen*".[19] De boeren sloegen het beleg voor Haarlem, en ook Jacoba zelf kwam daarheen met een leger. De stad viel echter niet, al kon Jacoba wel een ontzettingsleger bij - wederom - Alphen verslaan. De eerder geciteerde kroniek meldt: "*...der vorstynnen vrende vervochten de anderen unde sloghen der seer vele bynae eyne myle weges lanck. Daer leden de Vlemynge groeten scaden (...) Unde men seyde daernae, doe de doeden de by den weghe ghevonden worden, dat der doeden weren omtrent iiii*^{c}[20] *unde der ghevange weren omtrent lxx off daerby.*"[21]
De boeren gaven na enige tijd het beleg van Haarlem op, zodat Jacoba niet anders kon dan zich op Gouda terugtrekken. Later dat jaar werden de boeren verpletterend verslagen, waarna Filips hen een zware boete oplegde. Jacoba kon of wilde hen toen niet helpen.[22]

---

[16] Jansen, *Jacoba*, 79
[17] Jansen, *Twisten*, 72
[18] Jansen, *Jacoba*, 81-83
[19] Ibidem, 86
[20] iiii^{c} = vierhonderd
[21] *Beke-vervolg*, 389, 390
[22] Jansen, *Jacoba*, 86-88

Jacoba had in deze periode veel profijt van de steun van het Sticht en de postulaat (beoogd bisschop) Rudolf van Diepholt. Zonder deze rugdekking zou ze veel kwetsbaarder zijn geweest, en was de aanvoer van voedsel en wapens een probleem geworden.[23] Verder waren ook Hoekse kapers, onder leiding van Willem van Brederode, op haar hand, maar die hinderden de handel en dat ging per saldo ten koste van sympathie voor haar zaak. In 1427 pakte Filips deze kapers aan, alsook het Sticht en het Hoekse slot Zevenbergen, en met succes, zodat Jacoba daarna beduidend zwakker stond.

Jacoba van Beieren heeft in deze tweeënhalf jaar Filips de Goede slechts incidenteel schade kunnen berokkenen. Ze had waarschijnlijk weinig geduld, wat doorwerkte in haar huwelijken, politiek en strategie.[24] Jacoba is er nooit in geslaagd militaire operaties te coördineren, en er was blijkbaar ook geen goede aanvoerder onder de Hoekse ridders die dat kon doen - een man bij wie haar belangen wèl veilig waren. Als er achter de schermen inderdaad anderen aan de touwtjes trokken, bleven ze ook op dit vlak liever op de achtergrond.

In deze jaren verbleef Jacoba regelmatig op het slot van Gouda. Dit kasteel bestaat al lang niet meer, maar er is nog wel wat van bekend. In de late veertiende eeuw werd het toenmalige huis door aan- en verbouwing een echt kasteel. Jan de Bastaard van Blois was sinds 1406 een aantal keren kastelein. In de jaren voor Jacoba's komst in 1425 werd het slechts af en toe bewoond, maar tot 1428 was zij er regelmatig. Na de Zoen van Delft legerde Filips een garnizoen op het kasteel. In 1577 werd het gesloopt, wat vijf jaar duurde.[25]

Kasteel van Gouda, ca 1700 geschilderd door Christoffel Pierson naar oudere afbeeldingen

[23] Ibidem, 84, 88; Van Gent, *'Pertijelike saken'*, 443
[24] Jansen, *Jacoba*, 76
[25] W.F. Denslagen, *Gouda* (Zeist 2001), 16, 39

Om politieke redenen moest Jacoba in 1428 akkoord gaan met de Zoen van Delft. Haar huwelijk met Jan IV van Brabant - overleden op 17 april 1427 - was uiteindelijk toch wettig verklaard, en dat maakte haar verbintenis met Humphrey van Gloucester ongeldig. Deze kon daarom geen rol meer spelen, maar leek er niet rouwig om. Voor Jacoba betekende het dat ze geen bondgenoten meer had buiten haar 'vrijstaat'. Haar legertje van getrouwen en het bezit waarop ze terug kon vallen waren, zeker op termijn, geen partij voor Bourgondië. Een beleg van Gouda dreigde.[26] Misschien had ze, strikt militair gezien, het nog wel even kunnen uithouden, maar het had eigenlijk geen zin meer. Ze bedankte degenen die haar hadden bijgestaan voor hun moeite, en hield daarmee tevens wellicht de mogelijkheid open om in betere tijden weer een beroep op hen te doen. Maar dit hoofdstuk van haar leven moest ze afsluiten.

De oorkondes van mei en juni 1428

Er is een grote schaarste aan bronnen over de periode die we hier bespreken. Dat komt door de grote stadsbrand van 25 augustus 1438, die Gouda bijna volledig in de as legde. Slechts vijf huizen zouden zijn gespaard. Bij deze brand moet een groot deel van het stedelijk archief verloren zijn gegaan. Stadsrekeningen, vaak een goede bron voor lokale geschiedschrijving, zijn er niet uit de tijd vóór 1437. Dat de brand omvangrijk was, bleek ook uit de reactie van de landsheer: Filips de Goede gaf ontheffing van beden en lasten, en vroeg in april 1439 zelfs aan diverse stadsbesturen of ze Gouda wilden helpen bij de herbouw van de Sint Jan.[27]
Gelukkig zijn enkele stukken wel bewaard gebleven, waaronder twee oorkondes uit 1428. Kort voordat de Zoen van Delft werd gesloten, waarschijnlijk tijdens de onderhandelingen, heeft Jacoba ze laten opstellen. Vermoedelijk zag ze aankomen dat haar gezag in Gouda en omstreken ten einde liep, en heeft ze haar getrouwen willen belonen. Een andere mogelijkheid is dat Jacoba de verdediging van de stad heeft willen stimuleren, want, zoals gezegd, Filips de Goede zou Gouda best eens kunnen gaan belegeren. Hoe dan ook, de burgers of poorters van Gouda kregen een aantal privileges, evenals de schutterij van de stad.

Op 13 juni 1428 gaf Jacoba aan de Goudse burgerij een viertal privileges. Ten eerste mochten de inwoners van diverse omliggende plaatsen tegen betaling 'landpoorter' van Gouda worden, met alle voorrechten van Goudse poorters. Ten tweede werd het de burgerij van Gouda toegestaan elk jaar vier tresoriers te belasten met het beheer van de financiën van de stad. Ten derde mochten poorters die Gouda verlaten hadden altijd vrij terugkeren, tenzij ze door de schepenen veroordeeld waren. En ten vierde kregen de Goudse poorters het recht om tollen voorbij te varen zonder aan te leggen, als ze tenminste geen tolbaar goed vervoerden, en hun zeilen streken en "oorlof" riepen.

---

[26] Van Gent, *'Pertijelike saken'*, 443-444; Jansen, *Twisten*, 77
[27] Kooijman, *Kroniek*, 16, 17; P.H.A.M Abels, K. Goudriaan, N.D.B. Habermehl, J.H. Kompagnie (red.), *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis* (Hilversum 2002), 60

Deze oorkonde is niet meer leesbaar, maar wordt in het archief bewaard samen met een vidimus[28] ervan, gedateerd 23 maart 1478. De stukken zijn aan elkaar bevestigd, waarbij de vidimus nog een deel van de oorkonde laat zien. De vidimus is van 23 maart 1478 en geeft de gehele tekst van de oorkonde weer. Het stuk is opgesteld door een geestelijke en het is prima leesbaar.[29]
Een paar dagen voordat de oorkonde voor de burgerij werd verleend, op 10 juni namelijk, gaf Jacoba een vidimus van een oorkonde van 30 juni 1405. In dat stuk stelde graaf Willem VI de poorters van Gouda vrij van het lastgeld van turf.[30] Jacoba bevestigde met het geven van een vidimus dit voorrecht. Ze was in die dagen blijkbaar bezig de privileges van de burgerij van Gouda op orde te brengen. Deze konden belangrijk zijn als een soort verzekering voor de stad in de zo woelige tijden. Misschien hoopte ze dat de stad vanwege haar goede zorgen een eventueel beleg beter zou weerstaan, dan wel dat de burgerij bij een latere gelegenheid haar weer van dienst zou willen zijn.
In dat licht kunnen we ook de oorkonde van 30 mei 1428 zien, waarin Jacoba de schutterij van Gouda beloonde. Ze deed dat *"om rechte liefde ende gonste"* vanwege *"menigen truwen dienste"* van de voetboogschutters, die ze haar *"menichfoudelick in onsen reysen"*[31] bewezen hadden, zelfs *"dagelix doen, ende, wil 't God, noch doen sullen"*.

Nogmaals de schuttersoorkonde met zegel (foto SAMH)

[28] vidimus = (Lat.) "wij hebben gezien", akte waarbij een gezaghebbend persoon onder zijn zegel verklaart een oorkonde gezien te hebben en de inhoud ervan te erkennen; soms (als hier) wordt die inhoud compleet weergegeven.
[29] SAMH, OAG, inv.nr. 365
[30] SAMH, OAG, inv.nr. 2669. De vidimus van 1428 is SAMH, OAG, inv.nr. 2670
[31] reis, reyse = veldtocht

Zij gaf hun *"tot ewigen dagen"* het voorrecht dat het onopzettelijk veroorzaken van letsel bij schietoefeningen in de Doelen niet gestraft zou worden. Zelfs als er een dode zou vallen gingen de schutters vrijuit, en dat betekende nogal wat. Verder kende zij de schutters als tegemoetkoming in hun kosten jaarlijks veertig paar reigers toe. Deze moesten door de rentmeester worden geleverd bij de jaarlijkse schuttersfeesten, waarbij op een nagemaakte vogel (de *"papegay"*) geschoten werd, rond Pinksteren.[32] We zullen hierna zien hoe belangrijk deze oorkonde voor de schutterij was. Voor Jacoba was de schutterij in ieder geval belangrijk: ze beloonde 'haar' soldaten twee weken eerder dan de burgerij. Ook deze oorkonde is inmiddels slecht leesbaar geworden, maar met enige moeite en met behulp van een later stuk was ze wel te ontcijferen.
De frases *"om rechte liefde ende gonste"* en *"menigen truwen dienste"* lijken iets te laten zien van dankbaarheid en genegenheid. Maar zoals we de ontsnapping van Jacoba uit Gent ook zouden kunnen lezen als een ontvoering, kan het ook zijn dat Jacoba min of meer gedwongen was deze privileges te verlenen. Gouda kan als voorwaarde voor verdere steun, op dat moment of in de toekomst, heel goed als eis hebben gesteld dat Jacoba hen bepaalde privileges moest geven. Dit is niet te bewijzen, maar het is ook niet onmogelijk. We mogen ons in ieder geval niet zonder meer laten leiden door woorden als *"rechte liefde"*, want er zijn ook stukken bekend, waarin Jacoba's grote tegenstander, Jan van Beieren, aangeduid wordt als *"onse lieve oom"*. Dit gebeurde weliswaar niet in tijden van openlijke oorlog, maar wel in een situatie waarin de twee partijen duidelijk tegenover elkaar stonden. Het gebruik van een woord als 'liefde' hoeft dus niet per se een persoonlijk warm gevoelen te reflecteren. En het is ook lastig voor te stellen dat Jacoba in de oorkonde had laten opnemen dat ze gedwongen werd dit voorrecht te verlenen.

Middels de oorkonde werden de schutters beloond met reigers. Waarom nu juist reigers, wat was er zo bijzonder of kostbaar aan zo'n vogel? In Frits van Oostroms bekende boek *Maerlants wereld* is te lezen dat de Middeleeuwer graag een reiger at. Ze zijn *"best ter spise, van smaken best ende ghesont"* [33], dus ze zullen zeker geld waard zijn geweest. Uit het vervolg zal blijken wat de 'koers' van een reiger was.
Ten slotte: in de literatuur wordt nog melding gemaakt van een miskelk die Jacoba in dezelfde periode aan de schutterij van Gouda zou hebben gegeven. Zo is zij afgebeeld aan de buitenzijde van het Goudse stadhuis, met de miskelk in haar handen. Er worden diverse jaartallen genoemd voor de schenking: "ca. 1425"[34], 1426[35] en 1428[36]. Men neemt tegenwoordig aan dat de miskelk inderdaad van rond 1425 is, gelet op de vormgeving en de legering van het metaal. De wapens van Beieren en Gouda staan erop, maar dat is eigenlijk alles. Er is geen aanvullende bron die aangeeft wie de gever is, al ligt Jacoba van Beieren voor de hand, gelet op de periode.

---

[32] SAMH, OAG, inv.nr. 2686. Voor een beschrijving en een afschrift van het stuk zie verderop.
[33] Frits van Oostrom, *Maerlants wereld* (Amsterdam 1998, 9e druk), 199
[34] SAMH, Foto 1420-1428, inv.nr. 73571
[35] Kooijman, *Kroniek*, 16
[36] Jansen, *Twisten*, 70

Maar wié in Gouda de miskelk ontvangen heeft, is veel minder duidelijk, noch zijn er aanwijzingen wanneer de schenking plaatsvond of waarom. De schutterij had in deze periode geen eigen altaar, dus het is niet zo aannemelijk dat die de kelk zou hebben gekregen.[37] Pas in 1457 namelijk vinden we een akte waarin het stadsbestuur de overname van het altaar van Sint Joris en het Heilig Sacrament in de Sint Jan door de schutters van Sint Joris goedkeurt.[38] En weliswaar draagt het beeld van Jacoba van Beieren op het stadhuis een miskelk, maar dit beeld is niet oud: het is in 1961 gemaakt en geeft het verhaal weer dat zo lang over de kelk verteld is.[39]

De miskelk (wikipedia.org)

[37] Mondelinge mededeling van dhr E. Mijnlieff, medewerker van MuseumGoudA. Hij heeft een bijdrage over de miskelk geschreven in een boekje met de hoogtepunten uit de museumcollectie.
[38] SAMH, OAG, inv.nr. 2689.
[39] *Kleurrijk stadhuis, toen en nu!*, www.goudabijkunstlicht.nl (z.j.), 4, 7

De 'schutters-oorkonde' na de Zoen van Delft

Op 3 augustus 1428 beloofde Filips de Goede bij zijn aantreden als landsheer dat hij alle privileges die Gouda heeft gekregen van de graven van Holland tot en met Willem VI, zou respecteren.[40] Het valt op dat voorrechten die Jacoba eventueel gegeven heeft, blijkbaar hierbuiten vallen. De oorkondes van mei en juni 1428 hadden dus eigenlijk geen waarde meer. Mocht Jacoba een 'verzekering' hebben willen verschaffen, dan leek die opzet mislukt.
Op 15 augustus liet Filips wéér een oorkonde opstellen, waarin hij nu Gouda beloofde dat hij niet weer de wet zou verzetten tegen haar privileges.[41] Wat betekende dit? Blijkbaar was de stad in verweer gekomen tegen een beschikking van de nieuwe landsheer, en met succes. Oudewater kreeg op die dag van Filips dezelfde toezegging, dus daar zal iets soortgelijks hebben gespeeld.[42] Heeft de zinsnede "de wet verzetten" direct betrekking op de privileges die genoemd worden in de oorkondes van mei en juni 1428?
Er was iets anders aan de hand. Meestal betekent "de wet verzetten" in een stad het veranderen van haar bestuur, en dat was ook gebeurd in Gouda, en ik vermoed tevens in Oudewater, al heb ik dat verder niet gecontroleerd. Filips had namelijk enkele dagen na zijn belofte van 3 augustus alle burgemeesters en schepenen van Gouda vervangen. Dat was echter niet conform de stadsrechten, die aangaven dat zo'n bestuurswijziging alleen op 6 januari mocht plaatsvinden. Toen Gouda protesteerde - tegen de vervanging van de bestuurders, niet tegen het mogelijk ongeldig zijn van andere privileges - wilde Filips op 15 augustus alleen beloven dat de machtswisseling een eenmalige zaak zou zijn. De nieuwe stadsbestuurders zouden pas weer op 6 januari 1429 voor vervanging in aanmerking komen.[43]

Filips van Bourgondië had enkele decennia later sowieso geen probleem meer met de door Jacoba verleende voorrechten. Uit het jaar 1456 stamt namelijk een oorkonde die refereert aan Jacoba's gift aan de schutterij van 1428. Hiervan staat vermeld: "Akte waarbij Filips van Bourgondië de beloning van de voetboogschutters verhoogt, 1456. -- 1 charter."[44]
Wat was er namelijk gebeurd? Gouda had het op een gegeven moment noodzakelijk gevonden dat er meer schutters zouden komen, honderd in plaats van tachtig, ter verdediging van de stad. Daarom vroeg het stadsbestuur Filips nu om de uitkering aan de schutterij dienovereenkomstig te verhogen. Uit de oorkonde blijkt dat Filips de argumentatie voor de verhoging van het aantal voetboogschutters accepteerde, en de uitkering van tachtig reigers, die blijkbaar nog steeds gold, verhoogde naar honderd.

---

[40] SAMH, OAG, inv.nr. 350; Frans van Mieris, *Groot charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland*, 4 delen (Leiden 1754-1755), deel IV, 926-927
[41] SAMH, OAG, inv.nr. 367; Van Mieris, IV, 934
[42] Van Mieris, IV, 933
[43] Abels e.a. (red.), *Duizend jaar*, 64-65
[44] Digitale versie van de inventaris van SAMH, OAG, bij inv.nr. 2688. Voor een afschrift van het stuk zie hierna.

Daarmee bevestigde hij feitelijk de gift van Jacoba, waaruit we tevens kunnen afleiden dat de schutterij ten tijde van Jacoba waarschijnlijk ook al tachtig man telde, en dat een reiger per voetboogschutter per jaar een redelijke vergoeding was. Overigens valt op dat in dit stuk het privilege van Jacoba nergens genoemd wordt, terwijl dat wel logisch zou zijn. In plaats daarvan wordt de term *"van voirtijts"* gebruikt, en dat lijkt opzettelijk vaag.

De oorkonde van Filips, 1456 (foto SAMH)

Er wordt vermeld dat een reiger een waarde heeft van vijf groten "vlaems", omdat de uitkering blijkbaar ook (deels?) in geld kon zijn. Bovendien komt met enige nadruk naar voren dat deze uitkering niet meer dan één keer per jaar mocht plaatsvinden, alléén als er daadwerkelijk een schietwedstrijd plaatsvond, en dat de rentmeester er verantwoording over moest afleggen. De rekenkamer moest het netjes registreren en de schutters werden geacht een kwitantie te geven bij ontvangst van de vogels dan wel het geld. Helaas heb ik de rekening van de rentmeester niet kunnen vinden, maar gezien de moeite die de stad had gedaan om verhoging te krijgen, mogen we er wel van uitgaan dat men ook gebruik heeft gemaakt van dit privilege.
Tevens lijkt het erop dat Filips de Goede het belang besefte van een goed getrainde Goudse schutterij. De voetboogschutters hadden blijkbaar langere tijd niet of nauwelijks geoefend, en dat kon toch eigenlijk niet. Maar we mogen, net als bij de gift van Jacoba, niet vergeten wat de context was waarin zich dit afspeelde.

In maart 1456 was Filips namelijk bezig in Holland steun te verzamelen vanwege strubbelingen rond de opvolging van de bisschop van Utrecht. David van Burgondië, een bastaard van Filips, was door hem naar voren geschoven, maar dat stuitte op tegenstand. Filips verhuisde voor deze kwestie zelfs met zijn hof voor een paar maanden naar Den Haag, waar ook deze oorkonde is opgesteld. Het is aannemelijk dat de steun van Gouda en de Goudse schutterij bij een eventuele veldtocht - en in juli van dat jaar verzamelde Filips inderdaad een legermacht - voor Filips minstens even zwaar woog als de in de oorkonde genoemde argumenten.[45]

Vijftig jaar later vinden we een bewijs van de relevantie van die andere gift van Jacoba, die aan de burgerij van Gouda: "1505, juli 10. Philips, koning van Castilië, bekrachtigt de privileges door Jacoba op 13 juni 1428 (inv.nr. 365) geschonken. Oorspr., met het uithangende beschadigde zegel van Philips, met contrazegel, in rode was (inv. 366). Afschrift in inv.nr. 384 f. 4."[46] Wat de aanleiding moge zijn geweest voor dit stuk, ook deze schenking van Jacoba uit 1428 bleef voor Gouda behouden.

In de tweede helft van de zestiende eeuw was de 'schutters-oorkonde' nog belangrijk genoeg om een vidimus ervan te laten maken. Dat gebeurde in 1565, onder gezag van de toenmalige stadhouder Willem van Oranje.[47] De oorkonde was minder goed leesbaar geworden, zodat men in 1565 de tekst overschreef, met onder meer een beschrijving van het zegel van Jacoba erbij. De betrokken ambtenaren zetten hun namen eronder. Voor ons telt dat zoveel jaren na dato deze gift van Jacoba nog steeds bestond en actueel was. Ook hier zal er wel een directe aanleiding zijn geweest om een vidimus te vervaardigen, maar deze heb ik niet kunnen achterhalen.

De door Jacoba van Beieren verleende privileges van mei en juni 1428 zijn niet alleen destijds in dank aangenomen, maar hebben nog vele decennia de burgerij en schutterij van Gouda ten dienste gestaan. Verschillende landsheren, Filips de Goede, Filips de Schone en stadhouder Willem van Oranje namens koning Filips II, hielden rekening met deze voorrechten en lieten dat officieel vastleggen. Al is niet meer te na te gaan in hoeverre de *"rechte liefde ende gonste"* spontaan was, Gouda was er blij mee.

Jacoba van Beieren ging na de Zoen van Delft nog samen met Filips van Bourgondië op een 'inhuldigingstoernee' langs de steden van Holland, Zeeland en later ook Henegouwen. Ze bleef in naam gravin, maar Filips was de baas: Jacoba mocht zelfs niet trouwen zonder zijn toestemming. Toen zij in 1432 heimelijk Frank van Borselen huwde en dat uitkwam, vervielen haar grafelijke titels en de formele zeggenschap die zij over haar gebieden had. De laatste jaren leefden ze meest op het slot Teylingen, waar Jacoba in oktober 1436 overleed.

---

[45] Wim Blockmans en Walter Prevenier, *De Bourgondiërs. De Nederlanden op weg naar eenheid 1384-1530* (Amsterdam 2000, 2e druk), 134, 135

[46] SAMH, OAG (oude papieren versie van de inventaris), inv.nr. 253. De huidige digitale versie zegt bij inv.nr. 366: "Akte waarbij koning Filips II (sic) het privilege van 1428 bekrachtigt, 1505."

[47] SAMH, OAG, inv.nr. 2687. Voor een afschrift van het stuk zie hieronder.

Conclusie

Jacoba van Beieren heeft tijdens haar leven slechts zelden mogen meemaken dat haar autoriteit *niet* ter discussie stond. Van de dood van haar vader af tot haar eigen overlijden toe was ze vrijwel doorlopend afhankelijk van anderen. Aan het einde van wellicht haar enige periode van zelfstandigheid, die mogelijk ook nog betrekkelijk was, heeft Jacoba onder andere de schutterij van Gouda bedankt voor bewezen en mogelijk nog te bewijzen diensten. Dat bedanken moet wel gezien worden in de tijd, zowel bij het lezen van de woorden en de interpretatie ervan, als ook bij het plaatsen in de politieke situatie.
We hebben gezien dat Filips van Bourgondië de privileges van de schutterij bevestigde en zelfs zo consequent was om de vergoeding op het niveau van Jacoba's oorkonde te handhaven toen het aantal schutters wijzigde. Zelfs meer dan een eeuw nadien had het door Jacoba geschonken voorrecht nog betekenis en waarde, voldoende voor Willem de Zwijger om er zijn zegel aan te hangen.

Privileges hadden veel betekenis voor een stad, in dit geval Gouda. Als we kijken naar de geschiedenis van de in dit artikel behandelde voorrechten hebben de bestuurders van Gouda Jacoba's giften belangrijk genoeg gevonden om moeite te doen ze te behouden. Of Jacoba van Beieren de privileges nu van harte en met liefde gaf of niet, ze zijn dankbaar aanvaard en tot op heden met zorg bewaard.

Stuk 1: De oorkonde van 30 mei 1428

De oorkonde die Jacoba van Beieren heeft laten opstellen op 30 mei 1428 (zie foto pag. 57) om daarin de voorrechten van de voetboogschutters vast te leggen is als cursiva op perkament geschreven, met een uithangend rood zegel. Het is ± 23 cm breed en ruim 12 cm lang (hoog), inclusief de pliek[48], de perkamenten staart[49] niet meegerekend. De pliek is bijna 5 cm breed. Het archief heeft het stuk op wit karton laten monteren en het is vastgezet met doorzichtige plastic reepjes, zoals op enkele foto's te zien is. Het geheel is omhuld door doorzichtig, vrij hard plastic, ter bescherming.
Het zegel (zie de foto op de voopagina en op pag. 64) is opvallend mooi rood gebleven. Het is rond, bijna 5,5 cm breed, maar helaas enigszins beschadigd. Aan de achterzijde is het bolrond en glad. Op het zegel staat het wapen van Jacoba van Beieren, met links en rechts ervan klimmende leeuwen, en Maria met Kind erboven. Om het wapen en de leeuwen staat een hek; dit verwijst wellicht naar de Orde van de Tuin.[50] Naast het Christuskind is een banderol te zien, waarop de letters HS lijken te staan: dat zal dus het Christusmonogram IHS zijn. Het randschrift van het zegel is niet volledig leesbaar, maar de tekst kan vrij eenvoudig worden gereconstrueerd: "hertoginne van beyeren (gravinne) van heneg(ouwen) van hollant van zeel(an)t van pont(hieu) en(de) vrou(we) van vri(eslant)".

---

[48] pliek = omgevouwen reep onderaan een oorkonde
[49] staart = de strook waaraan het zegel hangt
[50] Orde, ingesteld door Willem VI en enige tijd door Jacoba in ere gehouden

Het zegel van Jacoba van Beieren aan de schutters-oorkonde (foto SAMH)

De tekst van de oorkonde is op diverse plaatsen zeer moeilijk leesbaar. De inkt lijkt hier en daar te zijn doorgelopen, en elders weer verbleekt. Een zwart-wit foto van de tekst, beschikbaar in het fotoarchief van het SAMH, is bij sommige woorden zelfs scherper dan het origineel.

De tekst van de oorkonde luidt:

"Jacob, bi der genaden Goids hertoginne in Beyeren, gravinne van Henegouwen, van Hollant, van Zelant, van Ponthieu ende vrouwe van Vrieslant, doen cond allen luden dat wij, om rechte liefde ende gonste die wij dragen tot onsen getruwen stede ende poirteren van der Goude, ende sonderlinge tot onsen gemeynen schut(t)en van den voetboge aldair, dat overmids menigen truwen dienste die sij ons menichfoudelick in onsen reysen gedaen hebben, dagelix doen, ende, wilt God, noch doen sullen, denselven schutten voirn., gemeynlick bynnen onse stede van der Goude voirsz., gegeven hebben ende geven mit desen brieve sulce vryheden:

alzo wairt sake dat enige van den schutten voirsz. tot enige tijd in der doelen, mit ongevall, onnozelick, yemant aldair dootschoten, verleemden[51] *of quetsten mit haren bogen of schutte, dattie dairaf vry ende onbelast wesen sall van allen brueken*[52] *die hi dair jegens ons ende onse heerlichede gebruect mochte hebben, sonder enige aensprake of moeyenisse dairom te lyden, an live of an goede, van ons of van yemant van ons of onse heerlichede wegen. Ende voirt hebben wij oick den selven onsen schutten gegeven ende gegonnet*[53] *te hulpe tot horen coste, als sij die papegay schieten, te hebben uut onsen rentmeesterschip van der Goude elcx jairs omtrent Pinxsteren viertich pair reyghers. Ende ontbieden onsen rentemeester van der Goude, die nu is of namaels wesen sall, dat hij onsen schutten voirn. alle jair, als si schieten sullen toten dage voirsz., die voirsz. reyghers van onsen wegen dat uutreycken ende leveren, want wij him van also veel jairlix sullen doen quyten in sijne rekeninge als dat behoirt. Ende want wij onsen gemeynen schutten bynnen onse stede van der Goude voirn., die nu sijn of namaels wesen sullen, dese punten, vryhede ende ghiften gegonden willen hebben van ons ende van onsen nacomelingen tot ewigen dagen, so hebben wij dit in getugenisse onse segele hyer om doen hangen. Gegeven up onsen slote ter Goude upten beloken*[54] *Pinxsterdach, in 't jair ons Heren dusent vierhondert achte ende twintich."*

Bij het afschrijven van de oorkonde van 30 mei 1428 bood een vidimus van 4 mei 1565 uitkomst. Deze is gemaakt op gezag van *"Die prijnche van Oraingnen, grave van Nassou"*, oftewel 'onze' Willem de Zwijger.[55] Dit stuk is net als de oorkonde van Jacoba een cursiva op perkament, gemonteerd op karton en gehuld in plastic. Ook hieraan hangt een goed bewaard gebleven zegel.
Echter, de schrijver van de vidimus nam niet exact de woorden en de spelling van de oorkonde over. In die gevallen heb ik uiteraard de oorkonde gevolgd. Zo vinden we in de oorkonde *"dat overmids"* waar de vidimus *"ende overmits"* schrijft, en *"getugenisse"* en *"dusent"* worden overgenomen als *"getuygenisse"* en *"duysent"*. Deze veranderingen of vergissingen zullen wel het gevolg zijn van de inmiddels gewijzigde schrijfgewoontes.

In de vidimus lezen we dat de oorkonde *"in eenige plaetsen van ouderdom verduystert (was), nochtans leesbaer."* Als dat verouderingsproces al binnen 150 jaar een vidimus noodzakelijk maakte, is het niet zo vreemd als de goedwillende onderzoeker nog eens 450 jaar later moeite heeft bij het afschrijven van dit stuk.

---

[51] verlemen = verminken of kreupel maken
[52] brueken = (een gebod) schenden
[53] gonnen = (een gunst) schenken
[54] beloken = gesloten, de zondag na (hier) Pinksteren, waarop de kerkelijke viering van Pinksteren gesloten wordt; zo ook bijvoorbeeld "beloken Pasen"
[55] SAMH OAG inv.nr. 2687, zie ook bijlage B.

Vidimus van de schutters-oorkonde, 1565 (foto SAMH)

Stuk 2 en stuk 3: De vidimus van 1565 en de oorkonde van 1456

SAMH, OAG, inv.nr. 2687, een vidimus van de 'schutters-oorkonde', dd. 4 mei 1565

"Die prijnche van Oraignen, grave van Nassou, Catsenelleboge, Vianden, Dietz etc., heere van Breeda, drost etc., stadthouder-generael, president ende die Raiden des Conincx over Hollandt, Zeelandt ende Vrieslandt, doen te wetene ende certyficeren eenen yegelycken die deese onse letteren sullen sien oft horen lesen, dat wij ten dato van desen gesien ende gevisiteert, gehandelt ende hoiren lesen hebben zeeckere opene brieve gescreven in franchyn[56]*, begijnnende: Jacob byder genade Goids etc. In dato upten beloken Pinxsterdach in 't jaer ons Heeren duysent vierhondert acht ende twintich. Onder hebbende een roodt wassen uuythangende zegel in dubbelden steerte, verwapent mit 't wapen van Beyeren, in de circumferentio*[57] *van welcke wapen gescreven stondt, ende was ten twee plaetsen gefrosseert*[58]*, in de welcke leesbaer waren hertoginne in Beyeren van Heneg. van Hollant van Zeelt. va Pont ende vrou van Vri* [59] *welcken brieff was gans gaeff, maer was in eenige plaetsen van ouderdom verduystert, nochtans leesbaer, ende volcht den teneur van den voersz. brieff hiernaer, van woerde te woerde:"*

[56] franc(h)ijn = perkament
[57] circumferentio = (Lat.) rand, omtrek
[58] frosseren = kwetsen, verbrijzelen
[59] De twee lege plekken in dit afschrift corresponderen met lege plekken in het stuk.

Hierna volgt de tekst van de oorkonde:

"Bezegelt als boven. In kennisse van deesen hebben wy aen desen vidimus, 't welck wy bevonden hebben naer voorgaende collatie[60] *te accorderen mitten voersz. originale, doen hangen 't zeegel van justicie van desen hove, ende geordineert Mr Bertholt Ernst, griffier van den zelven hove, desen te teyckenen, 't welck ick, Bertholt Ernst, ter ordonnay*[61] *als vooren gedaan hebbe. Gedaen in Den Hage, den vierden Meij Anno xv*[c 62] *vyff ende tsestich. Bij Mrs. Maerten van Naerden, Aernoirlt Sasbout, Aernoult Nicolaij, Boudewyn Jacobsz., Niclaes van der Laen, Adriaen van der Houff, Adriaen van der Myle ende Jacob van der Niesch."*

SAMH, OAG, inv.nr. 2688, de toestemming om de schutterij te laten groeien naar honderd man en de vergoeding dienovereenkomstig aan te passen, dd. 1 maart 1456

"Phillips, by der gracien Goids hertoge van Bourgoendiën, van Lotharingen, van Brabant ende van Lymburch, grave van Vlaenderen, van Artois, van Bourgoendiën Palatin, van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant ende van Namen, marcgrave des heyligen Rijcx, heere van Vrieslant, van Salinen ende van Mechelen, doen cond allen luyden: also onse goede luyden van onser stede van der Goude ons te kennen hebben doen geven dat zijluyden in voirleden tyden tot welvairt ende bewairnisse van onser stede van der Goude, ende om ons dair mede te mogen behelpen ende gedient te zijn als 't van noode wair, geordineert hebben een getal van tachtich voetboechscutters, die, welke van voirtijts plagen te doen, geven ende uuytreyken bij onsen rentmeester van der Goude, in der tijt wesende als zij den papegay schoten, elcx eenen reyger of vijff groote dair voeren. Ende zijluyden onlancxleden, om meerder beschudt[63] *ende bewairnisse van der selver onser stede, van nyeux*[64] *ende boven 't voirsz. getal van tachtich voetbogescutters noch gemaect ende geordineert hebben twintich voetbogeschutters, zo datter nu tsamen zijn hondert der voirsz. schutten. Ende overmits dat zij in langen tijden niet geschoten en hebben, ende voirtan gern schieten ende den boge hantieren zouden alst behoirt, so is 't dat zij (v)an ons begeert hebben dat wij die selve twintich schutten, mitten anderen tachtigen tot honderden toe, gonnen ende consenteren*[65] *willen elcx eenen reyger, als zij den papegay mit malcanderen schieten sullen ende anders niet, 't welken zij sullen mogen doen eens jairs ende niet meer. Ende him hier up te willen consenteren onse brieven, om van den selven hondert reygers betaelt te wesen bij handen van onsen rentmeester van der Goude die nu is of in der tijt wesen sall, opdat 't geselscap van den voetboge te bet*[66] *onderhouden moge wesen.*

---

[60] collatie = voorlezing of vergelijking van een akte
[61] ordonnay = (bevoegdheid tot) verordening
[62] xv^{c} = 1500
[63] beschudt = bescherming
[64] van nyeux = erbij? w.s. verwant aan "nieuw"
[65] consenteren = goedkeuren, toestemmen
[66] te bet = des te beter

Wairom wij gemerct hebbende 't geent dat voirsz. is dairup oic (g)hadt 't adviz ende goeduncken van onsen getruwen stedehouder, rentmeister-generael, bailliu, ende rentmeester van der Goude, Raiden ende luyden van der rekenijnge in Hollant, ende onsen grooten Raide, den selven onsen goeden luyden ende scutten van der Goude gegonnen, gegeven ende geconsenteert hebben, gonnen, geven ende consenteren mit desen onsen brieve, hondert reygers elcx jairs, dien men leveren sall opten dach dat zij die papegay schieten sullen ende anders niet, off vijff groten vlaems voir elken reyger. Ontbieden dairom ende bevelen onsen rentmeister van der Goude die nu is of hierna wesen sall, dat hij den voirsz. schutten, alle jaire ende van jaire tot jaire, uuytreyke ende betale die voirsz. hondert reygers, off voir elken reyger vijf groten, als zij schieten gelijc voirsz. is, gedurende tot onsen wederseggen, ende mits overbrengende, die eerste reyse voirall, copie autentijcke, gecollacionneert bij eenre van onsen secretarissen, off in onse Camer van der Rekenijnge in Den Hage, ende telker reyse, als zij die ontfangen sullen hebben, quijttancye van den selven voetboichscutters. Wij willen die voirsz. hondert reygers, off vijf groote voir elc stuc, gepasseert hebben in zijne rekenijnge bij onsen voirsz. luyden van onser Camere van der Rekenijnge, den welken wij gebieden ende bevelen dat als te doene zonder eenich wederseggen, want ons dat also belieft, niettegenstaende eenige mandementen off ordinancien gemaict ter contrarie van dezen. In oirconde desen onsen brieve ende onsen segel hier angehangen. Gegeven in Den Hage den eersten dach van mairte in 't jair ons Heeren duysent vierhondert vijf ende vijftich na den loope van onsen hove.[67]

Bij mijnen heere den hertoge." (Hierna staat een handtekening.)

Jan Daemesz. de Veth - officieren der Goudse schutterij, 1616
(aanwezig in Museum GoudA)

---

[67] Aan het hof in Den Haag hanteerde men de 'paasstijl', waarbij het nieuwe jaar met Pasen begint, zodat de datum eigenlijk 1 maart 1456 is.

Lijst van geraadpleegde bronnen

Archieven

Voor dit werkstuk is gebruik gemaakt van het Oud-Archief Gouda (OAG), dat deel uitmaakt van het Streekarchief Midden-Holland (SAMH) te Gouda. Bij deze gaat mijn dank uit naar de medewerkers van het SAMH, die zo vriendelijk waren om mij de originele stukken te laten bestuderen en fotograferen.
Verwijzingen zijn op inventarisnummer (inv.nr.), zoals die ook te vinden zijn in de online-inventaris van het OAG (tot 1816) op de website van het SAMH: *http://www.groenehartarchieven.nl/oatot1.htm.*

Literatuuropgave

Abels, P.H.A.M., K. Goudriaan, N.D.B. Habermehl, J.H. Kompagnie (red.), *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis* (Hilversum 2002)

Beke-vervolg = H. Bruch (ed.), Johannes de Beke, *Croniken van den Stichte van Utrecht ende van Hollant*, RGP grote serie 180 (Den Haag 1982)

Blockmans, Wim, en Walter Prevenier, *De Bourgondiërs. De Nederlanden op weg naar eenheid 1384-1530* (Amsterdam 2000, 2e druk)

Busken Huet, Cd., *Het land van Rembrand. Studiën over de Noordnederlandsche beschaving in de zeventiende eeuw* (Haarlem 1941, 6e druk)

Denslagen, W.F., *Gouda* (Zeist 2001)

Gent, M.J. van, *'Pertijelike saken'. Hoeken en Kabeljauwen in het Bourgondisch-Oostenrijkse tijdperk* (Den Haag 1994)

Jansen, H.P.H., *Hoekse en Kabeljauwse twisten* (Bussum 1966)

Jansen, H.P.H., *Jacoba van Beieren* (Den Haag 1967)

Kleurrijk stadhuis, toen en nu!, www.goudabijkunstlicht.nl/documents/ brochure-voorgevelstadhuisversie2.4.pdf (z.j.)

Kooijman, G., *Kroniek van Gouda. 1250 jaar Goudse geschiedenis in jaartallen* (Alphen aan den Rijn 1984)

Mieris, Frans van, *Groot charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland*, 4 delen (Leiden 1754-1755)

Nijsten, Gerard, 'Jacoba van Beieren', in: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*

Oostrom, Frits van, *Maerlants wereld* (Amsterdam 1998, 9e druk)

URL: *http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/JacobaVanBeieren*

Verdam, J., *Middelnederlandsch handwoordenboek* ('s-Gravenhage 1932, oplage 2002)

Aankondigingen & mededelingen

Foto was van Jan Lafeber

Voorop en op pag. 37 van nummer 2011-1 was de foto van het pand Lage Gouwe 20-22 van Jan Lafaber. Hij maakte deze foto in 2009 onder meer als illustratie voor het proefschrift van Wim Knoops.

Restauraties dankzij Vriendenstichting

De stichting Vrienden van Archief en Librije heeft weer bijgedragen in de kosten van restauratie van enkele archiefstukken en een librijeboek. De archiefstukken betreffen (bouw)tekeningen van de Gouwekerk (St. Jozefkerk) van architect C.P.W. Dessing. Sommige zijn ware kunstwerken, zie het fragment hieronder. Het librijeboek dat gerestaureerd is, is het boek *Oratorum veterum Orationes*, dat oorspronkelijk tot de librije behoorde, daaruit op een gegeven ogenblik is verdwenen, en dat we in 2009 konden terugkopen (zie de mededeling in De Schatkamer 23 (2009), nr. 3, p. 78-79). Het zag er toen erbarmelijk uit, vol wormgaten en een aangeknaagde band (zie foto links). Nu ziet het boek er weer prima uit (foto links onder) en is het - voor de liefhebber - weer te raadplegen.

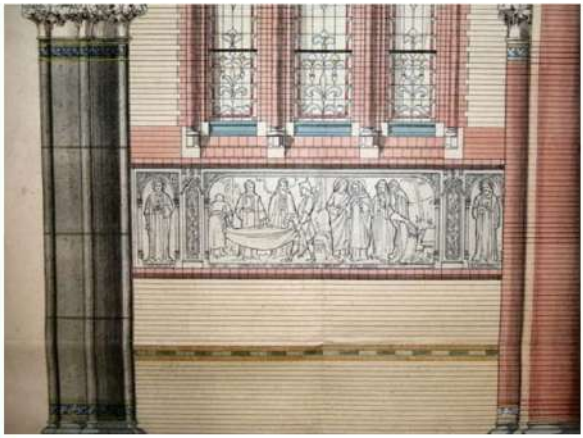

Win een donateur

Vanaf nu geldt als welkomstgeschenkje voor nieuwe donateurs van de Vriendenstichting de cd-rom 'Het Groene Hart in kaart'.

Verschenen: 'Geschiedenis van het Groene Hart'

In het najaar van 2008 verscheen het eerste deel van 'De Kleine Geschiedenis van het Groene Hart', een serie van zeventien boekjes over het gebied tussen Gouda, Woerden en Alphen aan den Rijn. De uitgave van Waanders in Zwolle kwam tot stand in samenwerking met de Groene Hart Archieven. Op veler verzoek zijn de boekjes uit de verzamelreeks nu omgewerkt tot één groot boek over de Groene-Hart-geschiedenis. Twaalf thema's, die typerend zijn voor de regio, werden achter elkaar gezet. Het resultaat is een boeiend en eigentijds overzicht van geschiedenis en erfgoed van ons gebied.

Het royaal geïllustreerde boek telt 256 pagina's en kost € 24,95. Het is verkrijgbaar in de boekhandel.

200 jaar Burgerlijke Stand

Op zaterdag 22 oktober 2011 organiseren de Groene Hart Archieven een Familiedag ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan van de Burgerlijke Stand. Op deze gezellige open dag in de Jeruzalemkapel in Gouda kunt u aan tal van activiteiten deelnemen, die alle te maken hebben met familiegeschiedenis.

In maar liefst 21 gemeentes in de regio organiseren de plaatselijke historische verenigingen een tentoonstelling over de Burgerlijke Stand in hun dorp of stad. Deze tentoonstellingen komen tot stand met hulp van en gegevens uit de Groene Hart Archieven. Zie *www.groenehartarchieven.nl.*

Beperking dienstverlening

De Groene Hart Archieven zien zich door gemeentelijke bezuinigingen genoodzaakt de dienstverlening te beperken. Door een vermindering van de personeelsformatie is het niet haalbaar om de studiezalen vier dagen per week open te houden. Met ingang van **1 juli 2011** ging de studiezaal van Streekarchief Midden-Holland daarom een dag minder open, namelijk op de woensdag. Vanaf **1 september 2011** volgt ook Streekarchief Rijnlands Midden met een sluiting op de woensdag.

Uit de regio

Informatiepanelen steenovens Klein-Hitland (Nieuwerkerk a/d IJssel)

Op 8 juni 2011 opende de commissaris der Koningin de gerestaureerde steenovens op Klein-Hitland. De Historische Vereniging Nieuwerkerk aan den IJssel vroeg met succes geld voor informatiepanelen aan bij Rabobank Gouwestreek (Coöperatief Dividend Fonds). De gemeente is eigenaar van het complex met nu ook de borden.

INHOUD

Een (zelf?)portret van Ignatius Walvis **45**

Jan Willem Klein

"Om rechte liefde ende gonste"

Een gift van Jacoba van Beieren voor de schutterij van Gouda, 30 mei 1428 **49**

C. Wassenaar

Aankondigingen & mededelingen **70**

Uit de regio **71**
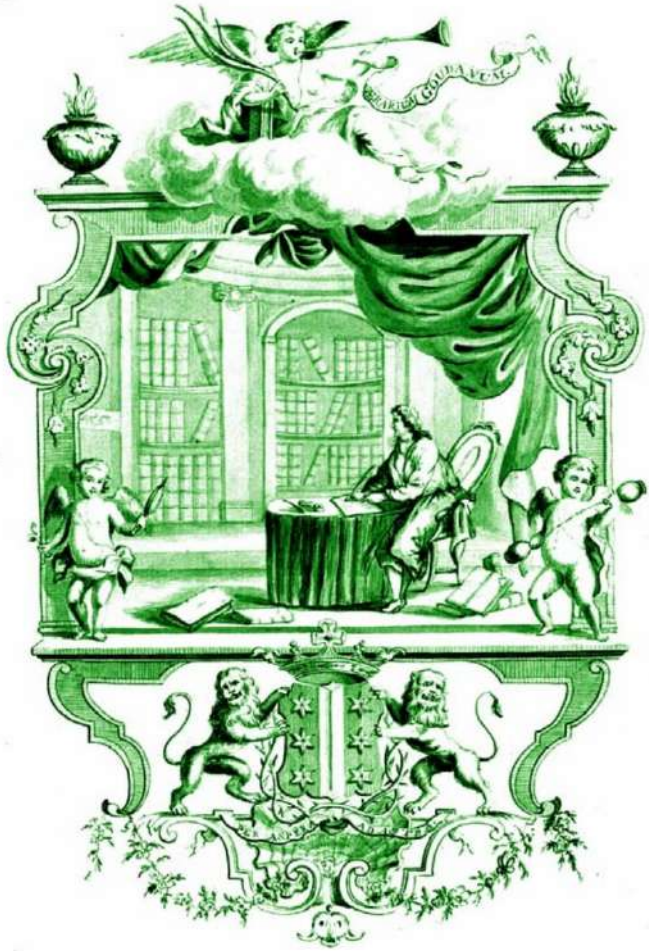
De naam "De Schatkamer" is ontleend aan de titel van een handschrift van ca 1800, dat berust op het Streekarchief Midden-Holland in de collectie Kemper. Dit anonieme handschrift bevat honderden uittreksels en passages uit archivalia met betrekking tot Gouda en de directe omgeving. De titelpagina van dit handschrift bestaat uit een gewassen pentekening; een detail hiervan is achterop het omslag van dit tijdschrift afgebeeld.